

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертаційну роботу
Громової Ганни Михайлівни
«Толерантність до невизначеності як чинник трансформації
травматичного досвіду особистості»
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
у галузі знань 05 «соціальні та поведінкові науки»
за спеціальністю 053 «психологія»

Дисертаційна робота Громової Ганни Михайлівни присвячена актуальній проблемі травматичного досвіду особистості та чинникам, які визначають маніфестацію травматичного досвіду. Проблема травматичного досвіду та подолання посттравматичного стану мала велику актуальність в довоєнний час (наприклад, вплив пандемії, травми спричинені через промислові, екологічні, природні катастрофи, насилля та дорожньо-транспортні пригоди), але ще більшої актуальності ця тема набула з початку агресії Росії проти України з 2014 р. та в сьогоденні. Майбутні десятиріччя також не виключають екстремальні стресогенні впливи соціального, економічного, техногенного, та, нажаль, військового характеру, тому обрана тема та отримані результати мають беззаперечну перспективну цінність. Отже, актуальність та істотне значення рецензованої дисертаційної роботи не викликає сумнівів.

У дисертаційній роботі Г.М.Громовою чітко визначені об'єкт, предмет, мета та завдання, належно представлено сучасний стан наукової розробленості проблеми. Емпірична база є достатньою для обґрунтування отриманих висновків, а надійність та достовірність результатів дослідження забезпечується використанням адекватних методів. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків та додатків. Дисертаційна робота характеризується достатнім обсягом, містить значну кількість емпіричних даних.

У *першому розділі* «Психологічна природа толерантності до невизначеності» висвітлено як філософські, так і психологічні аспекти

категорії «невизначеність», показано її істотну роль в організації буття людини та окреслено джерела невизначеності. Достатньо глибоко розкрито різні смислові сторони поняття «невизначеність», а отже показано різні шляхи для вивчення предмета дослідження та обґрунтовано авторський вибір. Позитивною стороною цього розділу є вдале поєднання екзистенціально-філософської та психологічної перспектив на проблему невизначеності. Спираючись на широке коло наукових джерел, в тому числі й сучасних закордонних джерел, описано толерантність особистості до невизначеності, її значення для розгортання життєвого шляху людини, а також зв'язок із травматичним досвідом. Окремий наголос зроблено на інтолерантності до невизначеності та її ролі у виникненні ознак посттравматичного стресу. Авторка від початку запропонувала власну теоретичну модель трансформаційного потенціалу толерантності до невизначеності, яка в подальшому була піддана емпіричній перевірці. Виходячи із запропонованої моделі авторкою зроблено також ряд припущень з метою їх подальшої перевірки.

У другому розділі «Методи емпіричного дослідження толерантності особистості до невизначеності» представлені та проаналізовані наявні діагностичні методики для дослідження толерантності особистості. Дисертантка в таблиці 1 представляє широке коло наявних методик й обґрунтовує свій вибір з врахуванням їхніх психометричних властивостей, доступності та релевантності для запланованого емпіричного дослідження.

Через відсутність україномовної версії Г.М. Громова була адаптовано опитувальник Н. Карлетона «Шкала інтолерантності до невизначеності» (IUS-12), що є важливим внеском в розширення україномовного психодіагностичного інструментарію для вивчення особистісної толерантності до невизначеності. Адаптація була виконана із дотриманням правил та застосуванням відповідних статистичних процедур для встановлення надійності та валідності методики.

Виходячи з мети дисертаційного дослідження, та, спираючись на коректно підібраний психодіагностичний інструментарій, Г.М. Громова представила модель емпіричного дослідження.

У *третьому розділі* «Емпіричне дослідження толерантності до невизначеності як чинника трансформації посттравматичних станів» Г.М. Громовою досліджено цілу низку змінних, які визначають маніфестацію травматичного досвіду. Описано взаємозв'язок між наявністю травматичного досвіду набутого як протягом всього життя, так і в дитинстві та толерантністю особистості до невизначеності.

Визначено роль часового профілю особистості у людей з різним травматичним досвідом та різним рівнем толерантності до невизначеності. Обраховано зв'язок між шкалами часової перспективи та проявами посттравматичних станів. Визначено особливості горизонту майбутнього у осіб з різним рівнем толерантності до невизначеності в умовах пандемії, яка, як відомо, також завдала травматичного впливу. Розраховано посередницьку роль збалансованого часового профілю та толерантності до невизначеності у прояві посттравматичного стресу.

Отже, Г.М.Громова відповідно до завдання дисертаційного дослідження та з використанням сучасних статистичних методів обробки даних виокремила чинники маніфестації посттравматичного досвіду особистості та описала роль толерантності до невизначеності.

Наукова новизна та теоретичне значення отриманих результатів є достатньо обґрунтованими. На основі встановлених наукових фактів Г.М.Громовою *вперше* визначено особливості переживання невизначеності у осіб з травматичним досвідом, а саме факт, що наявність негативного досвіду в дитинстві підвищує схильність сприймати невизначеність негативно, тоді як травматичні події подальшого життя майже не впливають на сприйняття невизначеності.

Доведено, що травматичні події дитинства і всього життя, рівень толерантності до невизначеності і відхилення від збалансованого часового профілю роблять значущий внесок у прояв посттравматичних станів.

Обґрунтовано роль толерантності до невизначеності як медіатора між травматичним досвідом дитинства і проявами посттравматичних станів у дорослому віці.

Практичне значення отриманих результатів полягає в можливості їх використання в психодіагностиці, при розробленні заходів з психологічної

реабілітації осіб із посттравматичними станами, в роботі психотерапевтів, в тому числі із особами, які зазнали психологічних травм підчас бойових дій.

На підставі аналізу тексту дисертаційної роботи «Толерантність до невизначеності як чинник трансформації травматичного досвіду особистості» можна констатувати досягнення Г.М.Громовою мети дослідження та реалізацію поставлених завдань, актуальність роботи для теорії та практики.

Робота виконана на достатньому науковому рівні.

Разом з тим було виявлено низку дискусійних положень, зауважень та побажань щодо дисертаційної роботи Г.М.Громової:

1. У першому, теоретичному розділі, на наш погляд, було б доречно спробувати визначити толерантність до невизначеності не тільки як рису особистості, а й з перспективи когнітивної психології, тим більше, що дисертантка виокремлює у визначенні толерантності до невизначеності компоненти, які можуть моделюватись в рамках когнітивістської парадигми. А саме, (1) сприйняття непередбачуваності, (2) сприйняття неоднозначності та (3) сприйняття складності. До того ж додається поведінкова компонента – здатність реагувати на означені складові проактивно (ст. 50). Було б доцільно більш детально окреслити кожен з цих компонент з перспективи когнітивістської парадигми.

2. У другому розділі описано вибірку, але не представлено окремо характеристики для обох частин вибірки, а саме тих, хто брав участь в дослідженні за грошову винагороду, і тих, хто брав участь безкоштовно (ст. 86). Також в обробці результатів не враховано цю мотиваційну різницю між учасниками дослідження.

3. Там же, у другому розділі, (ст. 84-86, ст. 93) не зазначено порядок проходження діагностичних опитувальників випробуваними та в подальшому не згадується можливий ефект послідовності в отриманих даних та не йдеться про його врахування при обробці даних.

4. Гіпотези, що представлені в третьому розділі, наприклад, на ст. 88-89, доречно було б подати в першому розділі до розроблення моделі емпіричного дослідження, бо емпіричне дослідження будується з метою перевірки вже висунутих гіпотез.

5. Враховуючи новизну моделі медіації як методу статистичного аналізу даних, а також малу розповсюдженість цього методу на теренах України, було б доцільно детальніше подати його в тексті дисертації та коротко охарактеризувати використовувані статистичні параметри.

Втім, вище наведене не знижує якість дисертаційної роботи, яка є завершеною, цілісною, логічно побудованою науковою працею. Г.М. Громова достатньо ґрунтовно дослідила роль толерантності до невизначеності як чинника прояву травматичного досвіду особистості, нею застосовано сучасні методи збору даних та їх статистичної обробки. Наукові положення та висновки є обґрунтованими, підтвердженими статистично. Дисертація Г.М. Громової написана на достатньо високому фаховому рівні, стиль викладення результатів дослідження забезпечує доступність їх сприйняття.

Результати дисертаційної роботи представлено у 16 публікаціях, що свідчить про достатню апробацію отриманих результатів.

Висновок. Дисертаційна робота на тему: «Толерантність до невизначеності як чинник трансформації травматичного досвіду особистості» є вагомим внеском у розроблення сучасних проблем психології; як за змістом, так і за оформленням вона відповідає вимогам наказу МОН України №40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (з наступними змінами) та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України №44 від 12 січня 2022 р., а її авторка – Громова Г. М. – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія» з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»."

Доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології
Національний університет біоресурсів
і природокористування України

